

Co máme tedy dělati?

(1886)

I. kapitola

Celý život jsem prožil mimo město. Když jsem se r. 1881 přestěhoval do Moskvy, zarazila mě městská nouze; znám vesnickou nouzi, ale městská mně byla nová a nepochopitelná. V Moskvě nemůžeme jítí ulicí, abychom nepotkali žebrákův a to zvláštních žebráků, nepodobných vesnickým. Žebráci ti nejsou žebráci s mošnou a Kristovým jménem, čímž se vyznačují vesničtí žebráci, nýbrž jsou to žebráci bez mošny a bez Kristova jména. Moskevští žebráci nenesí mošny a neprosí o almužnu. Většinou potkávajíce nebo míjejíce vás, snaží se s vámi setkati jen očima. A podle vašeho vzezření buď prosí nebo ne. Zním jednoho takového žebráka šlechtického původu.

Stařec chodí pozvolna, naklání se na každou nohu.

Když vás potká, nakloní se na jednu nohu a dělá vám jakoby poklonu. Zastavíte-li se, vezme čapku s kokardou, kloní se a prosí; nezastavíte-li se, dělá jako by měl jen takovou chůzi, a jde dále, stejně se naklání na druhou nohu. Toť pravý moskevský žebrák, učený. Sprvu jsem nevěděl, proč moskevští žebráci neprosí přímo, ale potom jsem pochopil, proč neprosí, a přec jen jsem nepochopil jejich stavu.

Jedenkrát, jda Afanasjevskou ulicí, uviděl jsem, že strážník posazuje do drožky mužíka, opuchlého od vodnatelnosti a otrhaného.

Tázal jsem se: Proč? Strážník odpověděl mi: »Protože žebral.« »Což je to zakázáno?« »Jistě je to zakázáno,« odpověděl strážník.

Vodnatelného odvezli v drožce. Vzal jsem si jinou drožku a jel jsem za nimi. Zachtělo se mi poznati, zda

je pravdou, že je zakázáno žebrati a jak je to zakázáno.

Nijak jsem nemohl pochopiti, jak je možno zakázati, aby člověk prosil jiného o něco, a kromě toho nemohl jsem uvěřiti, že by bylo zakázáno žebrati, když jest Moskva plna žebráků. Vešel jsem do strážnice, kam zavezli žebráka. V strážnici seděl za stolem člověk se šavlí a revolverem. Otázal jsem se:

»Proč sebrali toho mužíka?« Člověk se šavlí a revolverem přísně pohleděl na mne a řekl: »Týká se vás to?« Avšak cítě nutnost vysvětliti mi cosi, připojil: »Máme nařízeno sebrati takové lidi, tedy je toho třeba.« Odešel jsem.

Strážník, který přivezl žebráka, seděl v předsíni v okenním výklenku a hleděl unyle do jakéhosi zápisníku. Otázal jsem se ho: »Je pravda, že žebrákům zakazují prositi Kristovým jménem?«

Strážník trhl sebou, podíval se na mne, potom se trochu zamračil, ale jako by zase usnul, a sedaje na výklenek, pravil: »Máme to nařízeno, tedy musí to tak býti,« a znova se zabral do své knížky. Sešel jsem na schody k drožce.

»Nu co? Sebrali ho?« tázal se kočí. Kočího patrně také zajímala ta věc. »Sebrali,« odpověděl jsem. Kočí potřásl hlavou.

»Jak pak je to u vás v Moskvě, což je zakázáno prositi Kristovým jménem?« otázal jsem se.

»Kdož to ví,« řekl kočí.

»Jak pak je to,« řekl jsem, »žebrák jest bratr v Kristu, vedou ho na strážnici?«

»Nyní již toho nechali, nenařizují to,« řekl kočí.

Po té jsem viděl ještě několikráte, jak strážníci vodili žebráky do strážnice a pak do Jusupovy pracovny. Jednou jsem potkal na Masném trhu tlupu takových žebrákův, asi 30 osob. Před nimi a za nimi šli strážníci.

Tázal jsem se: Proč?

»Pro žebrotu.« Vyšlo najevo, že podle zákona v Moskvě zakázáno žebroti všem těm žebrákům, které potkávaš v Moskvě po několika v každé ulici, a jichžto řady za bohoslužby a zvláště při pohřbech stojí u každého kostela.

Ale proč některé zatýkají a zavírají kamsi, a jiné nechávají?

Toho jsem nemohl vůbec pochopiti. Buď jsou mezi nimi zákonní a nezákonní žebráci, nebo jest jich tak mnoho, že všechny nelze zatknouti, nebo jedny seberou a jiní znovu přijdou.

Žebráků v Moskvě jest mnoho všelikých druhů: jsou tací, kteří jsou tím živi; jsou i skuteční žebráci, kteří se všelijak dostali do Moskvy a trpí vskutku nouzí.

Mezi těmito žebračky bývají zcela prostí mužici a ženy v selském šatu. Často jsem potkával takové lidi. Někteří z nich se zde roznemohli a vyšli z nemocnice, a nemohou se ani vyživiti, ani dostati se z Moskvy. Někteří z nich kromě toho se oddali pití (takový byl patrně i ten vodnatý), někteří nebyli nemocní, nýbrž pohořelí, buď starci, buď ženy s dětmi; někteří pak byli docela zdraví, způsobilí pracovati. Tito docela zdraví, selští žebráci způsobilí k práci zajímali mě již zdraví, způsobilí k práci selští žebráci zajímali mě již proto, že jsem si od svého příjezdu do Moskvy přivykl pro pohyb choditi pracovat na Vrabčí hory se dvěma mužíky, kteří řezali tam dříví. Dva tyto mužíkové byli právě takoví žebráci jako ti, jež jsem potkával po ulicích. Jeden byl Petr, voják kalužský, druhý Semjon, mužik vladimirský. Neměli než šat na těle a rukou. A rukama těma vydělávali při práci velmi těžké 40 až 45 kopějek denně, z nichž oba si skládali – kalužský si skládal na kožich, a vladimírský, aby sebral peněz na

odjezd do vsi.

Potkávaje proto takovéto lidi na ulici, obzvláště jsem se o ně zajímal.

Proč tito žebrají, a onino pracují?

Potkávaje takového mužíka, obyčejně jsem se otázel, jak se octl v takovém stavu? Potkám jednou mužíka s prošedivělým vousem, zdravého.

Žebrá; tážu se ho, kdo a odkud že jest.

Povídá, že přišel na výdělek z Kalugy. Sprvu našli práci, řezali staré dříví na kusy. Přerézali vše se soudruhem u jednoho pána; hledali jiné práce, nenalezli jí, soudruh se protloukl, a on tráví tak druhý týden, projedl vše, co bylo, ani pily, ani kladiva nemá zač koupiti. Dávám mu peníze na pilu a ukazuji mu místo, kam přicházeti na práci. Již předem jsem se smluvil s Petrem a Semjonem, aby přijali pomocníka a opatřili mu dvojici.

»Tak vidíš, přijď. Tam je práce mnoho.«

»Přijdu, jak pak bych nepřišel? Což je to radost,« povídá, »protloukati se? Pracovati mohu.«

Mužík se zařiká, že přijde, a mně se zdá, že neklame, nýbrž má úmysl přijíti.

Druhého dne přijdu ke známým mně mužíkům, táži se, zda-li přišel mužík. Nepřišel. A tak několik lidí mě oklamalo. Klamali mě i tací, kteří říkali, že potřebují jen peníze na lístek, aby odjeli domů, a za týden jsem je zase viděl na ulici. Mnohé z nich jsem poznal už, a oni poznávali mě, ale někdy nepamatujíce si mne, opakovali mi tentýž podvod, a někdy odešli, když mě uviděli. Tak jsem viděl, že i v této třídě jest mnoho podvodníkův; ale i podvodníci tito byli velmi politování hodni: všichni byli lidé polonazí, zbědovaní, vyhublí, nemocní; to byli tíž, kteří mrznou a věší se, jak víme z novin.

XXI. kapitola

Nepřekvapuje, že sami otroci, vydaní otroctví od nejdávnějších dob, nejsou si vědomi svého stavu a že pokládají tento svůj otrocký stav, ve kterém vždycky žili, za přirozenou podmínku lidského života a vidí úlevu v tom, když se změní způsob otroctví. Nepřekvapuje ani, že otrokáři někdy upřímně zamýšlejí osvoboditi otroky, povolující jeden šroub, když jiný jest už tuze přitážen. Ti i oni zvykli svému stavu a jedni, otroci, kteří neznají svobody, hledí si jen uleviti, neb aspoň změnití způsoby otroctví; druzí, otrokáři, chtějí ukrýti, že jsou v nepravu, a snaží se připisovati zvláštní význam oněm novým formám otroctví, jež náhradou za staré navalují na lidi. Avšak překvapuje, jak věda, tak řečená svobodná věda, vyšetřuje-li hospodářské poměry života lidu, může neviděti toho, co je základem všech hospodářských poměrů lidu. Zdálo by se, že úkolem vědy jest vyhledávati spojitost zjevů a obecnou příčinu řady zjevů. Národní hospodářství dělá však opak: pečlivě ukrývá spojitost zjevů a význam jejich, pečlivě se vyhýbá odpovědím na nejprostší a nejpodstatnější otázky; jako líný, tvrdý kůň jde dobře jen s kopce, když nemá čeho vézti, ale jak má vézti, hned vyhazuje stranou a tváří se, že musí jíti někam stranou, po svém. Jakmile vědě naskytne vážná, podstatná otázka, hned začnou vědecké úvahy o předmětech, které nesouvisejí s otázkou a mají jediný účel, odvrátiti pozornost od otázky.

Otážete se: z čeho pochází onen nepřirozený zjev, ošklivý, nerozumný a nejen zbytečný, nýbrž i škodlivý pro lidi, že jedni lidé nemohou jísti ani pracovati jinak, než z vůle jiných lidí? A věda odpovídá s nejdůležitější

tváří: protože jedni lidé rozhodují o práci a obživě druhých, takový je zákon výroby.

Otážete se, co jest právo vlastnické, na základě jehož si jedni lidé přisvojují půdu, potravu a pracovní prostředky druhých. Věda s nejdůležitější tváří odpovídá: toto právo se zakládá na ochraně vlastní práce, tj. ochrana práce jedněch lidí se projevuje uchvácením práce druhých lidí.

Otážete se, co jsou ony peníze, které všude razí a tiskne vláda, tj. moc, a které se v tak ohromném množství vymáhají násilně na pracovnících a v podobě státních dluhů se uvalují na budoucí generace pracujících. Otážete se, zda tyto peníze, jež se vymáhají v krajní možné míře jako daně, zda tyto peníze nemají vlivu na hospodářské poměry lidí platících příjemcům. A věda odpovídá s nejdůležitější tváří: peníze jsou zboží právě takové jako cukr a kartoun a liší se od jiného jen tím, že se hodí spíše pro výměnu. Daně však nemají vůbec vlivu na hospodářské poměry lidu: zákony výroby, výměny, rozdělení statků jsou věc pro sebe a daně jsou také věc pro sebe.

Otážete se, nemá-li vlivu na hospodářské poměry to, že vláda podle své vůle může zvyšovati i stlačovati ceny a může uvrhnouti v otroctví všechny bezzemky, zvýší-li daně. Věda s nejdůležitější tváří odpovídá: Nikoliv! Zákony výroby, výměny, rozdělení jsou jedna věda, a daně a vůbec státní hospodářství druhá věda, finanční právo.

Otážete se posléze, že celý národ je v otroctví vlády, že vláda může podle své vůle přivesti na mizinu všechny lidi, vzítí lidem všechny plody práce, ba odtrhnouti samotné lidi od práce tím, že je odvede do vojenského otroctví; otážete se, zda nemá tato okolnost vlivu na hospodářské poměry. Na to se věda

ani nenamáhá odpověděti: to je vše docela zvláštní, to je — státní právo. Věda velmi vážně rozbírá zákony hospodářského života lidu, jehož všechny výkony a všechna činnost závisí na vůli utlačovatelově, a uznává tento vliv utlačovatelův za přirozenou podmínku života lidu; věda dělá totéž, co by dělal ten, kdo by zkoumal hospodářské podmínky života osobních otroků různých pánů a nevšimal si vlivu, který vykonává na život otroků vůle pána, jenž je podle své libovůle nutí dělati tu neb onu práci, podle své libovůle je žene s místa na místo, podle své libovůle je sytí nebo nesyť, zabijí nebo nechává na živu.

Myslili bychom, že to věda dělá tak z hlouposti, ale stačí jen vníknouti do tvrzení vědeckých a rozebrati je, a přesvědčíme se, že se to neděje z hlouposti, nýbrž z veliké chytrosti.

Věda ta má velice určitý cíl a dosáhne ho. Cílem tím jest udržovati pověru a klam v lidech a tím brániti lidstvu v jeho postupu k pravdě a blahu. Již dávno se udržovala a dosud se udržuje strašná pověra, která lidem uškodila málem více než sebe hroznější pověry náboženské. A právě tuto pověru udržuje tak řečená věda všemi svými silami a vší horlivostí svou. Pověra ta je zcela podobna pověrám náboženským: tkví ve tvrzení, že vedle povinností člověka k člověku jsou ještě větší povinnosti k pomyslné bytosti. Pro bohosloví jest touto pomyslnou bytostí Bůh a pro politické vědy jest pomyslnou bytostí touto stát. Náboženská pověra tkví v tom, že oběti, kdysi oběti lidských životů, přinášené pomyslné bytosti, jsou nezbytné a lidé mohou a musí býti k nim přiváděni všemi prostředky, nevyjímajíc ani násilí. Pověra politická záleží v tom, že vedle povinností člověka k člověku jsou mnohem vážnější povinnosti k pomyslné bytosti, a to velmi často i oběti

lidských životů, přinášené pomyslné bytosti, státu, že jsou rovněž nezbytné a že lidé mohou a mají býti k nim dováděni všemožnými prostředky, nevyjímajíc ani násilí. A tato pověra, udržovaná dříve žreči různých náboženství, nyní se udržuje tak zvanou vědou. Lidé jsou uvrženi do otroctví nejstrašlivějšího, horšího než kdykoliv jindy; ale věda snaží se lidi přesvědčiti, že je to nutné a že nemůže býti jinak.

Stát musí trvati pro blaho národa a konati své úkoly: spravovati národ, chrániti jej od nepřátel. Na to stát potřebuje peněz a vojska. Peníze jsou povinni dodávati všichni občané státu. A proto všechny vztahy lidské mají býti posuzovány podle nezbytných podmínek státnosti.

Chci pomáhati otci v rolnické práci — řekne prostý, neučený člověk, — chci se ženiti, ale odvedou mě a pošlou do Kazaně na 6 let na vojnu. Přijdu z vojny, chci orat a živit rodinu, ale kolkolem na 100 kilometrů mně nedají orat, leda že zaplatím peníze, jichž nemám, lidem, kteří neumějí orat a chtějí za půdu tolik peněz, že musím jim odevzdati celou svou práci; ale přec jen něco vydělám a rád bych celý svůj přebytek dal dětem; ale přijde ke mně komisař a vezme mi ten přebytek v podobě daní; vydělám zase něco a zase mi všechno vezmou. Celá moje hospodářská činnost, celá beze zbytku závisí na státních potřebách a mně se zdá, že se poměry moje i mých bratří jistě zlepší, zbavíme-li se potřeb státních. Ale věda říká: vaše názory pocházejí z veliké nevědomosti. Prozkoumejte zákony výroby, výměny a rozdělení statků a nesměšujte otázky hospodářské s otázkami státními. Zjevte těmi, na něž ukazujete, se neomezuje vaše svoboda, nýbrž jsou to nutné oběti, které zároveň s jinými přinášíte své svobodě a svému štěstí. Ale vždyť mi vzali syna a prohlašují, že vezmou

všecky mé syny, jak se jich jen dočkám, — praví zase prostý člověk, — násilím mi je vzali a hnali je do ohně v nějaké zemi, o níž jsme nikdy neslyšeli, a to pro nějaký účel, kterému nemůžeme rozumět. Ale vždyť půdu, kterou nám nedají orati a pro jejíž nedostatek mřeme hladu, drží mocí člověk, jehož jsme nikdy neviděli a jehož prospěchu nemůžeme ani pochopiti. Ale daně, na jejichž vyrovnání komisař vzal násilím krávu mým dětem, pokud vím, přijdou právě tomu komisaři, jenž mi odebral krávu, a různým komisím a ministerstvům, kterých ani neznám a v užitek z nich nevěřím. Jak pak mohou všechny ty násilnosti zajišťovati mou svobodu a všechno to zlo přinést mi štěstí?

Můžeme donutiti člověka, aby byl otrokem a dělal, co pokládá pro sebe za zlo, ale nemůžeme ho donutiti, aby si myslel, že je volný, snáší-li násilí, a že zřejmé zlo, které snáší, jest jeho štěstím. To se zdá býti nemožné. A právě to provedli v naší době pomocí vědy.

Vláda, tj. lidé ozbrojení a znásilňující, rozhodují, čeho potřebují od těch, jež znásilňují; jako Angličané v poměru k Fidžijcům rozhodnou, kolik potřebují práce od svých otroků, rozhodnou, kolik potřebují pomocníků na sbírání této práce, organisují své pomocníky v podobě vojáků, v podobě majitelů pozemků a v podobě berních. A otroci odevzdají svou práci a zároveň věří, že jí neodevzdávají proto, že to chtějí jejich páni, nýbrž protože jest pro jejich svobodu a pro jejich štěstí nutno sloužiti a přinášeti krvavé oběti božstvu, jemuž se říká »stát«, a že jsou svobodni, až na tuto službu božstvu. Věří tomu, protože to tak říkalo dříve náboženství, žreci a nyní říká to věda, lidé učení. Ale stačí jen, přestanou-li slepě věřiti tomu, co praví jiní lidé, ať se už jmenují žreci neb učenci, a hned vyjde najevo, jak nesmyslné je to tvrzení. Lidé znásilňující

jiné ujišťují je, že násilí to jest nutné pro stát; stát je však nutný pro svobodu a štěstí lidské: z toho plyne, že znásilňující lidé znásilňují lidi pro jejich svobodu a dělají jim zle pro jejich štěstí. Avšak lidé jsou na to tak rozumní tvorové, aby pochopili, co jest jejich štěstím, a aby to dobrovolně dělali.

Věci však, jejichž blahodárnost jest nepochopitelná lidem a k nimž bývají donucováni násilím, nemohou jim býti štěstím, neboť za štěstí může rozumný tvor pokládati jen to, co se štěstím jeví jeho rozumu. Jsou-li lidé vášní nebo nerozumem puzeni ke zlu, pak lidé, kteří toho nedělají, mohou udělati jen to, že přesvědčují lidi, aby dělali to, co jest jejich pravým štěstím. Můžeme přesvědčovati lidi, že budou šťastnější, když všichni půjdou na vojnu, budou zbaveni půdy, budou celou svou práci věnovati na daně, ale dokud to nebudou všichni lidé pokládati za své štěstí a proto dělati to ochotně, nemůžeme tu věc nazývati všeobecným štěstím lidí. Jediným znakem blahodárnosti věci jest, že ji lidé dobrovolně konají. A takových věcí je v životě lidském plno.

Deset dělníků pořídí si bednářské náčiní, aby spolu pracovali, a dělají-li tu práci, nesporně dělají práci pro sebe všeobecně blahodárnou; ale nedovedeme si ani mysliti, že tito dělníci, donutí-li násilím jedenáctého člověka spolupracovati v jejich skupině, mohli by tvrditi, že společné štěstí jejich pocítí stejně i onen jedenáctý.

Totéž je s pány, kteří budou dávati oběd nějakému příteli svému; rovněž nemohou tvrditi, že oběd ten bude blahodárnou věcí tomu, komu násilím vezmou deset rublů na tento oběd. Totéž je také se sedláky, kteří se rozhodnou vykopati pro své pohodlí rybník. Těm, kdož budou pokládati vznik tohoto rybníku za

větší štěstí než práci věnovanou na něj, těm kopání jeho bude společným štěstím, ale tomu, kdo vznik rybníka pokládá za menší štěstí než svážeti s pole, když se ve žních opozdil, nemůže býti štěstím, kopá-li se onen rybník. Totéž je s cestami, které postaví lidé, s kostelem, s museem a s nejrozmanitějšími věcmi veřejnými i státními. Všechny ty věci mohou býti štěstím jen těm, kdo je za štěstí pokládají a proto je konají dobrovolně a ochotně, jako jest nákup náradí pro pracovní sdružení, oběd, který dávají páni, rybník, kteří kopají sedláci. Věci však, k nimž musí býti lidi doháněni násilím, právě tímto násilím přestanou býti společnými a blahodárnými.

Všechno to je tak jasné a prosté, že nebylo by ani třeba něco takového vysvětlovati, kdyby lidé nebyli tak dávno klamáni. Dejme tomu, že žijeme na vsi a my všichni obyvatelé jsme se rozhodli postaviti most přes bažinu, v níž se všichni topíme. Dohodli jsme se nebo zavázali se, že dáme z každého statku tolik a tolik peněz, dříví nebo pracovních dnů. Dohodli jsme se, že tak učiníme, protože stavěti ten most jest nám výhodnější než vydávati peníze na něj. Ale mezi námi jsou lidé, jimžto není výhodnější míti most, než vydati na něj peníze, anebo si aspoň myslí, že jest jim to výhodnější. Budou-li tito lidé přinuceni ke stavbě mostu, může to způsobiti, aby most ten byl pro ně štěstím? Zřejmě nikoliv, neboť lidé tito, kteří pokládali za nevýhodné dobrovolně se účastniti stavby tohoto mostu, budou to pokládati za tím výhodnější, jakmile se to stane nuceným. Ba dejme tomu, že my všichni bez výjimky bychom se dohodli stavěti tento most a zavázali bychom se, že z každého statku dáme tolik a tolik peněz nebo práce; ale stalo by se, že někteří z dohodnutých nedodali by smluveného, protože se tou

dobou jejich poměry změnila a způsobily, že jest jim nyní výhodnější, aby byli bez mostu, než aby vydávali na něj peníze, nebo prostě si rozmyslili stavěti most, nebo dokonce počítají s tím, že druzí i bez jejich obětí postaví most a oni rovněž budou po něm jezdit: může se státi, budou-li přinuceni účastniti se stavby mostu, aby jim byly štěstím oběti, pro ně nucené? Zřejmě nikoliv, protože nucené oběti jejich budou jen větším zlem, když tito lidé, pro změněné okolnosti nedodrželi, co slíbili, neboť oběti na most tížily je více než nedostatek mostu. Jestliže odpírající měli v úmyslu využití práce jiných, tedy přinutiti je k obětem bude jen trestem za jejich spády, a spády jejich, zcela neprokázané, budou trestány dříve, než došly splnění; ale ani v tom, ani v onom případě nucená účast na nežádané práci nemůže jim býti štěstím.

Tak bude, když byly oběti přineseny na věc všem pochopitelnou, zřejmou a nesporně užitečnou, jako jest most na bahnisku, po němž všichni jezdí. Oč nespravedlivější a nesmyslnější však bude, přinutíme-li tak miliony lidí k obětem, jejichž účel není srozumitelný ani hmatatelný a často zřejmě škodlivý, jako je při vojančině a daních. Podle vědy však vyplývá, že to, co se všem zdá býti zlem, je všeobecným štěstím; vyplývá z toho, že jsou lidé, nepatrná menšina lidí, a pouze ti vědí, co je společným štěstím, a přes to, že všichni ostatní lidé pokládají za zlo toto společné štěstí, menšina ta nutí ke zlu všechny ostatní lidi a může pokládati toto zlo za společné štěstí.

V tom tkví hlavní pověra a hlavní klam, překážející lidstvu blížiti se pravdě a štěstí. Udržovati tuto pověru a tento klam jest úkolem politických věd vůbec a především tak řečeného národního hospodářství. Účelem jeho jest zastříti lidem tu porobu a otroctví, v

němžto žijí. Prostředek, jehož na to užívá, je ten, že se přehlíží násilí, kterým se podmiňuje celý hospodářský život porobených, úmyslně se uznává toto násilí za něco přirozeného a nezbytného a tím se klamou lidé a odvrací se jim zrak od pravé příčiny jejich utrpení.

Otroctví se dávno již odstraňuje. Odstraňovalo se v Římě, v Americe i u nás; ale odstranila se jen slova, nikoli věc.

Otroctví vzniká tím, že jedni se zbavili práce (nutné pro uspokojování vlastních potřeb) a práce ta se násilím přesune na jiné; a tam, kde je člověk nepracující nikoliv proto, že na něj z lásky pracují jiní, nýbrž kde jest mu umožněno, aby nepracoval sám a donutil jiné, aby na něj pracovali, — tam jest otroctví. Tam pak, kde jsou lidé, jako ve všech evropských společnostech, kteří využívají pomoci násilí práce tisíce lidí a mají to za své právo, — a jiní lidé se podrobují násilí a uznávají to za svou povinnost, — tam jest otroctví ve strašných rozměrech.

Otroctví jest. V čem pak spočívá? V tom, v čem spočívalo vždycky a bez čeho nemůže býti: v násilí silného a ozbrojeného vůči slabým a bezbranným.

Otroctví se svými třemi základními způsoby osobního násilí: vojenstvím, poplatky za půdu, které se opírají o vojenství, a poplatky, jež se ukládají všem obyvatelům v podobě přímých a nepřímých daní a opírají se rovněž o vojenství, otroctví to trvá právě tak jako kdysi. My ho pouze nevidíme, protože každá ze tří forem otroctví dostala nové ospravedlnění, jímžto se nám zastírá jeho význam. Osobní násilí ozbrojených vůči bezbranným se ospravedlnilo ochranou vlasti proti ozbrojeným nepřítelům jejím; v jádru však má jen starý význam: podrobiti přemožené násilníkům. Násilí odnímající půdu těm, kdož ji obdělávají, ospravedlnilo

se odměnou za služby pro domnělé štěstí a utvrzuje se právem dědickým; v jádru však stejně znamená, že se zbavují půdy a porobují lidé a že to bylo provedeno vojskem (mocí). Poslední pak násilí, peněžní — násilí daňové — jest nejsilnější a hlavní v nynější době, dostalo nejpodivnější ospravedlnění, totiž že lidé jsou zbavováni svého majetku, svobody, všeho štěstí svého ve jménu svobody, všeobecného blaha. V jádru však není než stejným otroctvím, jenže neosobním.

Kde bude násilí, prohlášené za zákon, tam bude i otroctví. Bude-li se násilí projevovati tím, že budou knížata s družinami podnikati nájezdy, pobijeti ženy a děti a obracet osady v prach a popel, či v tom, že otrokáři budou od otroků vymáhati práci nebo peníze za půdu, a nezaplatí-li, budou povolávati ozbrojence, či že jedni lidé budou ukládati daně jiným a budou se rozjížděti se zbraní po vsích, či že ministerstvo vnitra bude vybírat peníze prostřednictvím gubernátorů a komisařů, a odepře-li kdo plat, pošle vojenské oddíly, — slovem, pokud bude násilí podepírané bodáky, nebude rozdělení statků mezi lidmi, nýbrž všechno bohatství bude unikati k násilníkům.

Překvapujícím způsobem ilustruje pravdivost tohoto tvrzení návrh Georgeův, jak znárodniti půdu. George navrhuje prohlásiti všechnu půdu za státní majetek a proto všechny daně přímé i nepřímé nahraditi pozemkovou rentou, aby totiž každý, kdo užívá půdy, platil státu hodnotu její renty.

Co by nastalo? Otroctví pozemkové bylo by vůbec odklizeno v hranicích státních, tj. půda by náležela státu: Anglii její půda, Americe její atd., tj. bylo by otroctví omezené rozsahem půdy užívané.

Snad by se zlepšily poměry některých pracovníků (zemědělských), avšak jakmile by se dále vybíraly

násilím dávky za pozemkovou rentu, zůstalo by také otroctví. Není-li zemědělec po neúrodě schopen zaplatiti pozemkovou rentu, kterou mocí od něho vymáhají, bude nucen, nemá-li pozbyti všeho a chce-li si udržeti půdu, zaprodati se tomu člověku, jenž bude míti peníze.

Teče-li vědro, jistě je v něm díra. Hledíme-li na dno vědra, může se nám zdáti, že voda teče z různých děr; ale nechť sebe více zacpáváme zvenčí těch domnělých děr, voda stále poteče. Abychom ji zastavili, musíme najíti ono místo, kde uchází voda z vědra, a zacpati je zevnitř. Totéž jest nutno udělati s předpokládanými prostředky, jak odkliditi nesprávné rozdělení statků, aby se zacpaly ony díry, jimiž uchází bohatství od lidu. Říkají: udělejte sdružení dělnická, udělejte kapitál společným majetkem, udělejte půdu společným majetkem! Tím vším zacpáváme zvenčí jen ona místa, z nichž, jak se nám zdá, teče voda. Abychom zastavili odtékání statků z rukou pracujících v ruce nepracujících, musíme najíti uvnitř onu díru, kudy odtékají. Děrou tou jest násilí ozbrojeného vůči bezbrannému, násilí vojenské, pomocí něhož se odnímají práci sami lidé, půda lidem i plody práce lidské. Pokud bude jediný ozbrojený člověk, jemuž se přiznává právo zabítí kteréhokoliv druhého člověka, dotud bude nesprávné rozdělení statků, tj. otroctví.

* * *

Varianta z I. vydání

V poblouzení, že mohu pomáhati jiným, zavedlo mě zvláště to, že jsem se domníval, jakoby mé peníze byly stejné jako Semjonovy. Ale to byla nepravda.

Jest veřejné mínění, že peníze představují bohatství; bohatství je však výtěžek práce a proto peníze představují práci. Mínění toto je však právě tak správné jako mínění, že každé státní zřízení jest následek smlouvy (contrat social).

Všichni rádi věří, že peníze jsou jen prostředkem výměny práce. Já jsem nadělal bot, ty jsi zasel obilí, on vykrmil ovce; a abychom si pohodlněji vyměňovali, zavedeme peníze představující příslušnou částku práce a pomocí nich vyměníme podrážku za skopová prsíčka a deset liber mouky. Prostřednictvím peněz vyměňujeme své výrobky, a peníze každého z nás představují naši práci. To je docela správné, ale správné jen do té doby, pokud se ve společnosti, kde se děje tato výměna, neobjevilo násilí člověka nad člověkem, a to nejen násilí nad cizí prací, jak bývá při válkách a otroctví, nýbrž kde se ani neuzívá násilí na ochranu plodů práce proti jiným. To bude správné jen ve společnosti, jejíž členové úplně vyhovují křesťanskému zákonu ve společnosti, kde prosícímu dají a kde od toho, kdo něco přijal, nežádají ničeho nazpět. Ale jakmile se ve společnosti užívá jakéhokoliv násilí, ihned význam peněz pro majitele jejich se mění, už nemohou býti peníze vždycky představitelem práce a nabývají významu práva, založeného nikoliv na práci, nýbrž na násilí.

Jakmile jest válka a jeden člověk odňal něco jinému, už nemohou býti peníze vždycky představiteli práce; peníze, které dostal voják za prodanou kořist a velitel vojáků, nijak nejsou výtěžkem jejich práce a mají docela jiný význam než peníze, které někdo dostane za ušité boty. Právě jako jsou otrokáři a otroci, což bylo vždy na celém světě, právě tak nijak nemůžeme říci, že by peníze představovaly práci. Ženy natkaly plátna,

prodaly je a dostaly peníze, nevolníci natkali je pro pána, ale pán je prodal a dostal peníze. Ty i ony peníze jsou stejné; ale ony jsou výtěžek práce, tyto výtěžek násilí. Stejně kdyby mi daroval cizí člověk nebo můj otec peníze, a otec můj dáváje mi je věděl a já vím, že mi nikdo těch peněz vzítí nemůže; že kdyby si někdo usmyslil vzítí mi je nebo jen neodevzdati v té lhůtě, ve které slíbil, ujme se mne vláda a mocí ho donutí, aby mi peníze odevzdal, — tedy opět jest zřejmo, že peníze tyto nijak nemohou býti nazvány představiteli práce, jako peníze, které dostal Semjon za řezání dříví. Tedy ve společnosti, v níž jest nějaké násilí, které vládne cizími penězi nebo jen chrání proti jiným majetek peněžítý, peníze už nemohou býti vždycky představiteli práce. Jsou v takové společnosti někdy představiteli práce, někdy násilí.

Tak by bylo, kdyby se objevilo jen jediné násilí jednoho člověka nad druhým za poměrů docela svobodných; avšak nyní, kdy pro nahromaděné peníze minula století nejrozmanitějších násilností, kdy násilnosti tyto, měníce jen formy, nepřestávají; když, což všichni uznávají, samy peníze svým nahromaděním tvoří násilí, když peníze jako výtěžek přímé práce tvoří jen malou část peněz, které se utvořily ze všelikých násilností, — nyní říkati, že peníze představují práci toho, kdo je má, jest zřejmý blud nebo vědomá lež. Možno říci, že to tak musí býti, možno říci, že je to žádoucné, ale nikterak, že tomu tak jest.

Peníze představují práci. Ano. Peníze představují práci, ale čím? V naší společnosti peníze jen v nejrůznějších případech jsou představiteli práce majitele peněz, ale skoro vždycky představiteli práce jiných lidí, minulých nebo budoucích práce lidské; jsou představiteli úpisu na práci jiných lidí, úpisu vymoženého násilím. Peníze v

nejpřísnějším a spolu nejprostším svém významu jsou umluvené značky dávající právo nebo správněji možnost využívatí práce jiných lidí. V ideálním svém významu peníze by měly dávatí toto právo nebo možnost jen tehdy, když samy jsou představiteli práce, a takovými by mohly býti peníze ve společnosti, v níž by nebylo nijakého násilí. Ale jakmile jest ve společnosti násilí, tj. možnost využívatí cizí práce bez vlastní práce, tato možnost využívatí cizí práce bez určení osoby, kterou znásilňují, vyjadřuje se taktéž penězi.

Statkář uložil svým nevolníkům naturální povinnosti, určité množství plátna, obilí, dobytka nebo příslušnou sumu peněz. Jeden statek dodal dobytek, ale za plátno vyplatil peníze. Statkář běře určitou sumu peněz jen proto, že ví, že za tyto peníze mu udělají zrovna tolik plátna (obyčejně bere trochu více, aby se zajistil, že mu vždycky udělají zrovna tolik) a peníze tyto statkáři patrně znamenají úpis na práci jiných lidí.

Sedlák dá peníze jako úpis na někoho neznámého, ale na takové lidi, kterých jest mnoho a kteří se zaváží, že vyrobí za tyto peníze tolik a tolik plátna. Lidé však, kteří se zavazují, že vyrobí plátno, zavazují se proto, že nemohli vykrmiti skopce a za skopce musí zaplatiti peníze, mužik však, který vezme peníze za skopce, vezme je proto, že musí zaplatiti za obilí, které se letos neurodilo. Totéž se děje i ve státě, i na celém světě. Člověk prodává výtěžek své práce dřívější, přítomné nebo budoucí, někdy svou potravu, většinou ne proto, že peníze pro něj tvoří výhodnou výměnu, — vyměňoval by si i bez peněz, nýbrž protože násilím od něho žádají peněz jako úpisu za jeho práci.

Když egyptský král žádal práce od svých otroků, otroci dávali jí všecku, ale dávali jen minulou a přítomnou a nemohli dávatí budoucí. Ale při rozšíření

peněz a vyplývajícího z nich úvěru umožnilo se dávat peníze i za budoucí práci. Peníze při násilí ve společnosti představují jen možnost nové formy otroctví neosobního, kterým se nahrazuje osobní otroctví. Otrokář má právo na práci Petrovu, Janovu, Sidorovu. Majitel peněz však tam, kde se peněz žádá ode všech, má právo na práci všech oněch lidí beze jména, kterým se nedostává peněz. Peníze odklízují, odstraňují celou onu tíživou stránku otroctví, při čemž majitel zná své právo na Jana, odklízují zároveň všechny lidské vztahy mezi majitelem a otrokem, které zmírnily tíhu osobního otroctví.

Nemluvím o tom, že takového stavu asi je zapotřebí pro vývoj lidstva, pro pokrok atp., — neupírám toho. Snažil jsem se jen ujasnit si pojem peněz i toho všeobecného omylu, do něhož jsem upadl, když jsem přijímal peníze za představitele práce. Přesvědčil jsem se ze zkušenosti, že peníze nejsou představiteli práce, nýbrž většinou představiteli násilí aneb obzvláště složitých úskoků, založených na násilí.

Peníze za naší doby již pozbyly úplně toho žádoucího významu, aby byly představiteli práce; takový význam mají výjimečně, zpravidla však staly se právem nebo možností využívatí práce jiných.

Rozšíření peněz, úvěru a všelikých cenných papírů stále víc a více potvrzuje tento význam peněz. Peníze poskytují možnost nebo právo využívatí práce jiných. Peníze jsou novou formou otroctví, lišící se od staré formy otroctví jen tím, že jsou neosobní a osvobozují ode všech lidských styků s otrokem.

Peníze jsou peníze, hodnota, vždy rovná sama sobě a pokládána vždy za správnou a přípustnou; užívati jí nemají za nemravné, jako neměli za nemravné užívati práva otrokářského.

Za mého mládí byla zavedena v klubech hra v lotto. Všichni se vrhli na tuto hru a mnozí se prý připravili na mizinu, udělali nešťastnými rodiny, prohrávali cizí, erární peníze a stříleli se; hru zakázali a jest zakázána dosud.

Pamatuji se, že jsem vídal staré, málo sentimentální hráče, kteří mi říkali, že hra ta byla obzvláště příjemná tím, že nevidíš, koho obehraáš, jak bývá při jiných hrách; lokaj nepřinese ani peněz, nýbrž známky, každý prohrál malou sázku a jeho rozhořčení není viděti... Totéž jest i s roulettovou hrou, která jest zakázána všude, ne bez příčiny.

Totéž je s penězi. Mám kouzelný, nerozměnný rubl; ustříhuji kupony a vzdálil jsem se vší práce světa. Komu škodím? Jsem neškodný a dobrý člověk. Ale to jest jen hra v lotto nebo roulettu, kde nevidím toho, kdo se střílí pro prohru, když mi dodal ty kuponky, které přesně pod pravým úhlem ustříhnu od listiny.

Ničeho jsem nedělal, nedělám a nebudu dělati než stříhati kuponky, a pevně věřím, že peníze jsou představiteli práce. Vždyť jest to podivuhodné! A mluví o šílencích! Ale která pak pomatenost může býti hroznější této? Člověk rozumný, učený, ve všech jiných případech soudný, žije nerozumně a upokojuje se tím, že nevyřkne jediného slova, které jest nezbytně třeba říci, aby měl smysl jeho úsudek, a myslí, že má pravdu. Kuponky jsou představiteli práce! Práce! Ano, ale čím práce? Zřejmě ne toho, kdo je má, nýbrž toho, kdo pracuje.

Peníze jsou totéž, co otroctví; tentýž jest jeho účel a tytéž následky. Účelem jeho jest osvoboditi se od prazákona, jak správně jej nazývá hlubokomyslný spisovatel z lidu, od přirozeného zákona života, jak my jej nazýváme, od zákona práce osobní pro uspokojení

vlastních potřeb. A následky peněz jsou tytéž, jako následky otroctví pro majitele: vznikají, vynalézají se nové a nové potřeby do nekonečna, nikdy neukojitelné, objevuje se rozmazlená ubohost, zkáza mravní, a pro otroky poroba člověka, ponížení na stupeň zvířete.

Peníze jsou novou strašnou formou otroctví, a stejně jako stará forma otroctví osobního znemravňuje otroka i otrokáře, jenže mnohem hůře, protože zbavuje otroka a otrokáře jejich osobních styků lidských.

XXII. kapitola

Mě vždycky překvapují často opakovaná slova: ano, tak je v teorii, ale jak je tomu v praxi? Jakoby teorie byla nějaká pěkná slova, kterých potřebujeme pro rozhovor, ale ne proto, aby všechna praxe, tj. všechna činnost nutně se zakládala na ní. Musilo by býti na světě hrozně mnoho hloupých teorií, kdyby se ujal takový podivný názor. Vždyť teorie je to, co člověk myslí o předmětu, a praxe to, co dělá. Jak jest možno, aby člověk myslil, že je třeba něco dělati tak, a dělal by to opačně? Je-li teorie pečení chleba, že je třeba napřed zadělati, potom vsaditi jej do pece, tedy kromě bláznů nikdo, kdo zná teorii, nemůže to udělati opačně. Ale u nás vešlo v modu říkati, že je to jen teorie, ale jak je to v praxi?

Při předmětu, kterým se obírám, potvrdilo se, co jsem vždycky myslil, — že praxe nutně vyplývá z teorie a nejen že jí potvrzuje, nýbrž ani nemůže býti jiná, že pochopil-li jsem tu věc, o níž jsem myslil, ani nemohu jí dělati jinak, než jak jsem ji pochopil.

Chtěl jsem pomáhati nešťastníkům jen proto, že jsem měl peníze a že jsem sdílel obecnou důvěru v to, že peníze jsou představiteli práce nebo vůbec něco přípustného a dobrého. Ale když jsem začal dávat tyto peníze, uviděl jsem, že dávám směnky na chudé lidi, směnky, které jsem si vybral, že dělám, co dělali mnozí statkáři nutíce nevolníky, aby sloužili nevolníkům. Uviděl jsem, že všeliké užívání peněz: když kupujeme něco nebo rozdáváme zdarma jinému, jest nabídkou, aby jiní vymáhali směnku na chudé nebo dávali směnku jinému, aby on ji vymáhal na chudých. A proto se mi ujasnila ta nesmyslnost, které jsem se chtěl dopouštět,

— pomáhati chudým vydíraje chudé. Uviděl jsem, že peníze samy nejen nejsou dobrem, nýbrž zřejmým zlem, které zbavuje hlavního blaha, — práce a užívání plodů této vlastní práce, a že právě toho blaha nikomu nemohu dáti, protože jsem sám zbaven blaha: nepracuji a nemám štěstí užívatí plodů vlastní práce.

Zdalo by se, co že je zvláštního v této abstraktní úvaze o tom, co jsou peníze? Ale úvaha tato, kterou jsem udělal nikoliv jako úvahu pro úvahu, nýbrž abych rozřešil otázku svého života, svého utrpení, byla mi odpovědí na otázku: co dělati?

Jakmile jsem pochopil, co jest bohatství, co jsou peníze, mně se nejen ujasnilo a bylo nepochybným, co mám dělati, nýbrž zároveň se i ujasnilo a bylo nepochybným, co všichni ostatní mají dělati a co nezbytně budou dělati. Pochopil jsem v podstatě jen, co jsem věděl odedávna, onu pravdu, kterou podávali od nejstarších dob Buddha, Isaiáš, Lao-C', Sokrates a obzvláště jasně a nezvratně podal nám Ježíš Kristus a předchůdce jeho, Jan Křtitel. Jan Křtitel na otázku lidí, co mají dělati, odpověděl prostě, krátce a jasně: »Kdo má dvě sukně, dej nemajícimu, a kdo má pokrmy, tolikéž učiň.« (Luk. III., 10, 11.) Totéž, ale ještě jasněji a mnohokráté říkal Kristus. Privil: Blaze chudým a běda bohatým. Privil, že nemůžeme sloužiti Bohu i mamoně. Kázal učenníkům, že nejen nesmějí bráti peníze, nýbrž že nesmějí míti ani dva oděvy. Privil bohatému mládenci, že nemůže vejíti do království nebeského, protože jest bohat, a že snáze jest velbloudu projíti ouškem jehly než bohatému do království nebeského, řekl, že ten, kdo neopustí všeho: domu, dětí, polí, aby šel za ním, ten že není jeho učenníkem. Vypravoval podobenství o boháči, který nedělal nic špatného, jako naši boháči, ale šatil se jen

pěkně a sladce jedl a pil a zahubil jen tím svou duši; a o žebráku Lazarovi, který neudělal nic dobrého, ale spasil se jen tím, že byl žebrák.

Pravda tato byla mi dosti známa, ale lživá učení světská tak ji zatemnila, že se stala pro ně právě teorií v onom smyslu, jaký lidé rádi přikládají tomuto slovu, tj. prázdnými slovy. Ale jakmile se mi podařilo rozbít ve vlastním poznání sofismata světského učení, teorie splynula s praxí, a skutečnost mého života a života všech lidí byla jejím nutným následkem.

Pochopil jsem, že člověk kromě života pro vlastní osobní blaho nutně má sloužiti i blahu jiných lidí; že vezmeme-li přirovnání ze světa zvířat, jak rádi dělají někteří lidé hájící násilí a boj bojem za existenci ve světě zvířat, přirovnání to třeba bráti ze zvířat společenských, jako jsou včely, a že proto člověk, nemluvíme-li ani o vložené v něj lásce k bližnímu, i rozumem i přirozeností svou jest povolán, aby sloužil druhým lidem i společnému lidskému cíli. Pochopil jsem, že přirozený zákon člověka je ten, při němž může jen plniti své určení a proto býti šťasten. Pochopil jsem, že zákon ten se porušil a ruší se tím, že lidé násilím (jako trubci) osvobozují se od práce, využívají práce jiných, nevěnujíce této práci společnému účelu, nýbrž osobnímu uspokojení rostoucích vášní (chtíce), a stejně jako trubci tím hynou. Pochopil jsem, že neštěstí lidské pochází od otroctví, v němž jedni lidé drží druhé. Pochopil jsem, že otroctví naší doby vytváří se násilím vojenským, zabíráním půdy a vymáháním peněz. A když jsem pochopil význam všech tří nástrojů nového otroctví, nutně jsem si přál zbaviti se účasti na něm.

Když jsem byl otrokářem maje nevolníky a pochopil jsem, jak nemravné je to postavení, snažil jsem se zbaviti se ho spolu s jinými lidmi, kteří totéž

pochopti. Zbavil jsem se ho tím, že pokládaje je za nemravné, snažil jsem se co možná nejméně dávatí najevo práva otrokářova a žítí i dáti žítí lidem tak, jakoby těch práv nebylo; a zároveň jsem všemi silami vštěpoval jiným otrokářům, jak nepřípustná a nelidská jsou domnělá práva jejich. Totéž musím dělati, pokud jde o nynější otroctví: co možná nejméně dávatí najevo vlastní práva, dávaná mi pozemkovým vlastnictvím a penězi, která jsou podporována násilím vojenským, a zároveň všemi prostředky vštěpovati jiným lidem, že tato domnělá práva jsou nepřípustná a nelidská.

Otrokář účastní se otroctví, využívá-li cizí práce, ať už otroctví spočívá na mém právu na otroka či na mém vlastnictví pozemkovém nebo peněžním.

A proto, nemiluje-li člověk opravdu otroctví a nechce býti účastníkem jeho, první, co udělá, bude, že nebude využívatí cizí práce ani prostřednictvím vlastnictví pozemkového, ani prostřednictvím služby vládě, ani prostřednictvím peněz.

Zřekne-li se takový člověk všech obvyklých prostředků využívatí cizí práce, bezpečně ho to přivede k tomu, že bude nucen jednak zmírniti vlastní potřeby, jednak že bude sám pro sebe dělati to, co pro něj dříve dělali jiní.

A tento tak prostý a nutný důsledek vniká do všech podrobností mého života, mění jej celý a rázem mě zbavuje všech útrap mravních, které jsem pociťoval vida utrpení a zkázu lidskou, a rázem odkluzuje všechny ony tři příčiny, pro které není možno pomoci chudým a k nimž jsem došel hledaje příčiny svého nezdaru.

První příčinou bylo, že se lidé hromadí ve městech a spotřebují v nich bohatství vesnické. Jen ať člověk si nepřeje využívatí cizí práce prostřednictvím služby vládě, vlastnictví pozemkového i peněžního a proto

podle sil i možnosti sám uspokojuje vlastní potřeby, aby mu ani do hlavy nepřišlo odjeti ze vsi (kde nejsnáze můžeme uspokojiti vlastní potřeby) do města, kde všechno jest výtvořem cizí práce, kde všechno musí kupovati; kdežto ve vsi člověk bude s to, aby pomáhal potřebným a neměl onoho pocitu bezmoci, který jsem měl ve městě, když jsem si přál pomáhati lidem cizí prací, nikoli vlastní.

Druhou příčinou bylo rozloučení bohatých a chudých. Jen ať si člověk nepřeje využívat cizí práce prostřednictvím služby, vlastnictví pozemkového i peněžního, a bude nucen sám uspokojovati vlastní potřeby; ihned mimovolně zničí se ona zeď, která ho odděluje od dělného lidu, a on splyne s ním a ocitne se ráme vedle ramene s ním a nabude možnosti pomáhati mu.

Třetí příčinou byl stud, pramenící z poznání, že jest nemravno míti peníze, jimiž jsem chtěl pomáhati lidem. Jen ať člověk si nepřeje využívat cizí práce prostřednictvím služby, pozemkového vlastnictví i peněz, a nikdy nebude míti oněch nadbytečných peněz, jejichž existence vzbuzovala u lidí bez peněz požadavky, které jsem nemohl uspokojiti, a ve mně vědomí, že nejsem v právu.

Otroctví naší doby

(1900)

I. kapitola

Známý vážný, který slouží při moskevsko-kazaňské dráze, za hovoru mi vypravoval, že venkovští dělníci, nakládající zboží na jeho váhy, pracují 36 hodin najednou.

Ačkoliv jsem úplně věřil v pravdomluvnost vypravovatelovu, nemohl jsem mu uvěřiti. Myslil jsem, že se buď mýlí, buď přehání, nebo já něčeho nechápu.

Ale vážný mi tak podrobně vyprávěl o poměrech, za jakých se koná tato práce, že nebylo možno pochybovati. Podle jeho vypravování je takových nakladačů na moskevsko-kazaňské dráze 250. Všichni jsou rozděleni na party po pěti a pracují akordem, dostávajíce po 1 rublu a po 1 rublu 15 kopějkách za 1000 pudů (40.000 liber) naloženého nebo složeného zboží. Přicházejí po ránu, pracují den a noc na vykládání a hned po uplynutí noci, z rána, jdou nakládat a pracují ještě jeden den. Za dva dny spí tedy jednu noc. Práce jejich záleží v tom, že svalují a převážejí žoky po 7, 8, až po 10 pucech. Dva navalují je na záda ostatním třem, a ti nosí. Vydělají takovou práci na svou výživu méně než rubl za den. Pracují stále, beze svátků.

Vypravování vážného bylo tak podrobné, že nebylo možno pochybovati o něm, ale já se přece rozhodl, že se na vlastní oči přesvědčím, a jel jsem na nákladní stanici.

Našed na nákladní stanici svého známého řekl jsem mu, že jsem přijel podívat se na to, o čem mi vypravoval.

»Ať jsem to povídal, komu povídal, nikdo nevěří,« řekl jsem.

»Nikito,« neodpovídaje mi vážný obrátil se k

někomu v budce: »pojď sem!«

Ze dveří vyšel vysoký, hubený dělník v otrhaném spodním šatě.

»Kdy jste přišli do práce?«

»Kdy? Včera ráno.«

»A kde jste byli v noci?«

»Toť se ví, že při skládání.«

»V noci jste pracovali?« otázal jsem se již já.

»Toť se ví, že pracovali.«

»A kdy jste sem přišli nyní?«

»Po ránu jsme přišli, kdy jindy?«

»A kdy přestanete pracovat?«

»Až nás pustí, potom přestaneme.«

Přistoupili ještě čtyři z dělníků, kteří tvoří partu z pěti osob.

Všichni byli bez kožichů v roztrhaných spodních šatech, přes to, že bylo 20 stupňů mrazu.

Vyptával jsem se jich na podrobnosti jejich práce, udivuje je patrně zájmem, který jsem projevoval pro věc tak prostou a přirozenou, jak se jim zdálo, jako jest jejich 36hodinná práce.

Všichni byli vesničané, dílem moji krajané tulští; byli tu orlovští, byli tu i voroněžští. Bydlí v Moskvě po bytech, někteří s rodinami, většinou však sami. Ti, kteří tam bydlí bez rodin, posílají vydělané peníze domů.

Stravují se všichni porůznu u domácích. Strava jim přijde po 10 rublech za měsíc, jedí maso vždycky nezachovávající postů.

Jsou v práci nikoliv 36 hodin veskrz, nýbrž vždy více, protože na chůzi z bytu a zpátky ubude více než půl hodiny, a kromě toho často je zdržují na práci přes ustanovený čas. Vydělávají na takové 37hodinné práci, neodečteme-li stravy, 25 rublů měsíčně.

Na otázku mou, proč dělají takovou těžkou robotu, odpovídají mi:

»A kam bychom se poděli?«

»Ale proč pracujete 36 hodin najednou? Což se to nemůže udělati tak, abyste pracovali střídavě?« »Tak nám poručí.«

»Ale proč pak jste s tím srozuměni?«

»Proto jsme s tím srozuměni, že se musíme živiti. Když nechceš, běž. Na hodinu se opozdíš a hodí ti na hlavu vysvědčení a marš, a na tvé místo se hlásí deset lidí.«

Dělníci byli mladí lidé, jeden toliko byl starší, bezpochyby přes 40 let. Všichni měli obličej vyhublé, umdlené a unavené oči, jako by byli podnapilí. Vyhublý dělník, s nímž nejdříve jsem se dal do řeči, obzvláště mne překvapil tímto zvláštním unaveným vzezřením. Otázal jsem se ho, nepil-li nyní.

»Nepiju,« odpověděl, jako vždycky nerozmýšlejíce se odpovídají na tuto otázku lidé, kteří skutečně nepijí.

»Ani tabáku nekouřím,« dodal. »A druzí pijí?«, otázal jsem se. »Pijí. Přinášejí sem kořalku.«

»Práce není lehká. Všechny síly musíme napnout,« řekl o něco starší dělník.

Dělník ten i nyní se napil, ale nebylo toho nikterak znáti.

Pohovořiv ještě s dělníky, šel jsem se podívat na skládání. Šel jsem podél dlouhých řad všelijakého zboží a přistoupil jsem k dělníkům, kteří zvolna tlačili naložený vagon. Posunovati vagony a čistiti plošiny od sněhu, to dělníci jsou povinni dělati bezplatně, jak jsem se dověděl potom. To stojí i v platebním řádu.

Dělníci byli lidé právě tak otrhaní a vyhublí jako ti, s nimiž jsem mluvil. Když dotlačili vagony na místo a

zastavili se, přistoupil jsem k nim a otázel jsem se, kdy vstali na práci a kdy obědvali.

Odpověděli mi, že vstali na práci v 7 hodin a obědvali zrovna teď. Tak toho práce vyžadovala, nepustili jich.

»A kdy vás pustí?«

»A jak to jde, někdy jsme tu i do 10 hodin,« odpovídali dělníci, jakoby se chlubili, že vydrží pracovat.

Když dělníci viděli můj zájem o jejich poměry, obklopili mě a několika hlasy, majíce mě patrně za představeného, sdělovali se mnou to, co bylo asi hlavním předmětem jejich nespokojenosti, že totiž místnost, v níž by se mohli někdy mezi denní prací a začátkem noční ohřátí a někdy se prospatí na hodinu, byla těsna. Všichni projevovali velkou nespokojenost s touto těsnotou.

»Schází se 100 lidí a nemají kde ležeti, i pod palandami je těsno,« pravily nespokojeně hlasy. »Podívejte se sám, není daleko.«

Místnost byla skutečně těsná. V desetiloktové světnici mohlo se vejít na palandy 40 osob.

Několik dělníků vešlo za mnou do světnice a všichni o závod s rozhořčením si stěžovali na těsné místnosti. »Ani pod palandami není kde ležet,« pravili.

S počátku se mi zdálo divno, že tito lidé na dvacetistupňovém mraze bez kožichů, kteří po 37 hodin vláčejí na zádech 10tipudová břemena, lidé, které nepouštějí na oběd ani na večeři, kdy toho potřebují, nýbrž kdy si usmyslí jejich páni, dělníci, kteří se vůbec mají hůře než tažní koňové, že lidé ti si stěžují jen na těsnou ohřívárnu. S počátku se mi to zdálo divným, ale když jsem se vmyslil do jejich postavení, pochopil jsem, jaký mučivý pocit mají asi tito promrzlí lidé, kteří se nikdy nevyspí, když místo aby si odpočinuli a

ohřáli se, lezou po špinavé podlaze pod palandy a tam se jen ještě více polámou a oslabí v dusném, zkaženém vzduchu.

Jen v tuto mučivou hodinu marného pokusu spáti a odpočinouti si patrně bolestně cítí všecku hrůzu své 37hodinné práce, která hubí život, a proto obzvláště jsou pobouřeni takovou okolností zdánlivě bezvýznamnou, jako jest těsná místnost.

Podíval jsem se na několik part při jejích pracích a pohovořil ještě s některými z dělníků, a ode všech jsem uslyšel totéž. Jel jsem domů přesvědčiv se, že to, co mi vypravoval můj známý, bylo pravda.

Bylo pravda, že za peníze, které stačily jen na výživu, lidé, pokládající se za svobodné, myslí, že jest nutno věnovati se takové práci, do níž by za nevolnictví ani jediný sebe hrubší otrokář nebyl poslal své otroky. Ale co otrokář, ani jediný povozník nedal by svého koně, protože kůň stojí peníze a jest nešetřno 37hodinnou práci přes síly ukracovati život cenného zvířete.

II. kapitola

Nutiti lidi, aby pracovali 37 hodin najednou beze spánku, to jest nejen ukrutné, nýbrž i nešetrné. A přece se neustále tak nešetrně užívá lidských sil kolem nás.

Protidomu, v němž bydlím, jest továrna na hedvábné výrobky, zařízená podle nejnovějších zdokonalých vymožeností techniky. V ní pracuje a žije asi 3000 žen a 700 mužů. Sedím-li doma, slyším stále hřmot strojů, a vím, co znamená tento hřmot, protože jsem tam byl. 3000 žen stojí po 12 hodin nad stojany v ohlušujícím šumu předouce, rozpřádající, propouštějící hedvábné nitě, z nichž dělají hedvábné látky. Všechny ženy, až na ty, které zrovna přišly z vesnice, nezdravě vypadají. Většina jich žije nezdrženlivě a nemravně, skoro všechny, vdané i nevdané, hned po narození posílají své děti buď do vsi, nebo do nalezince, kde 80 procent těchto dětí zahyne, samy roditelky pak, aby nebyly vystřídány, jdou na práci druhého, třetího dne po porodech. Po 20 let tedy, jak vím, desetitisíce mladých, zdravých žen a matek ničilo si a i nyní stále ničí své životy a životy svých dětí, aby vyráběly sametové a hedvábné látky.

Včera mě potkal mladý žebrák o berlách, mohutně složeného těla a zkřiveného trupu. Pracoval s trakařem, strhal se a poškodil si vnitřnosti. Proléčil, co měl, u babiček a lékařů a nyní, 8 let jsa bez přístřeší, žebrá a naříká na Boha, že mu neposílá smrti.

Kolik je takových zničených životů, o nichž buď nevíme aneb o nichž víme, ale nevšímáme si jich majíce za to, že to tak býti musí.

Znám v tulské slévárně litiny při pecích dělníky, kteří, aby měli ze dvou neděl jednu volnou, propracují

den, zůstávají tam na noc, a pracují veskrze 24 hodin. Viděl jsem tyto dělníky. Všichni pijí kořalku, aby udrželi v sobě energii, a patrně právě tak, jako tito nakladači na dráze, rychle ztrácejí ne procenta, nýbrž kapitál vlastních životů.

A co obětují lidé, kteří konají vědomě škodlivé práce: typografové, kazíce své zdraví oloveným prachem, dělníci v továrnách na zrcadla, karty, sirky, cukroví, tabák, sklo, kovkopové, zlatníci?

Statistická data anglická praví, že průměrná délka života lidí vyšších tříd jest 55 let, délka však životů dělníků při nezdravých povoláních 29.

Zdálo by se, že vědouce to (a nevědětí toho nemůžeme) my lidé, kteří máme prospěch z práce, jež stojí lidské životy, nejsme-li zvířata, nemůžeme ani na okamžik zůstatí klidni. A zatím my lidé zámožní, liberální, humánní, velice citliví k utrpením nejen lidí, nýbrž i zvířat, neustále využíváme takové práce, snažíme se stále víc a více bohatnouti, tj. využívatí stále víc a více takové práce, a zůstáváme úplně klidni.

Dovíme-li se, například, o 37hodinné práci nakladačů a o jejich špatném umístění, hned pošleme tam inspektora, který dostává dobrý plat, zakážeme práci přes 12 hodin, ponechávajíce dělníkům zbaveným třetiny výdělků, aby se živili, jak chtějí, uložíme ještě dráze, aby pořídila vhodnou a prostornou místnost dělníkům, a pak už s úplně klidným svědomím budeme dostávati a odesílati zboží po této dráze a dostávati plat, dividendy, důchody z domů, z půdy atd. Dovíme-li se, že v továrně na hedvábí ženy a dívky, žijíce vzdáleny od rodiny, uprostřed pokušení, hubí sebe i své děti, že větší polovina pradlen, které žehlí naše škrobené košile, a sazečů, kteří tisknou bavící nás knížky, noviny, dostávají souchotiny, pokrčíme rameny a řekneme, že

jest nám velice líto, je-li tomu tak, ale že proti tomu nemůžeme udělati nic, a budeme s klidným svědomím dále kupovati hedvábné látky, nositi škrobené košile a čísti po ránu noviny. Velice pečujeme o odpočinek obchodních příručí, ještě více o přetížení našich dětí v gymnasiích, přísně zakazujeme povozníkům nakládati koňům těžké náklady, ba upravujeme porážku dobytka na jatkách tak, aby zvířata trpěla co možná nejméně. Jaké však podivuhodné zatmění nás postihuje, jakmile se věc jen trochu týká oněch milionů dělníků, kteří se všech stran pozvolna a často mučivě se ubíjejí na pracích, jichž užíváme pro své pohodlí a potěšení?

III. kapitola

Podivuhodné zatmění to při lidech naší třídy možno vyložit jen tím, že lidé, když jednají špatně, vždycky si vymýšlejí takový názor na svět, při němž se špatné skutky jejich nezdají již špatnými skutky, nýbrž následkem zákonů, které jsou neměnné a mimo jejich moc. Před dávnými časy takový názor světový záležel v tom, že existuje nevyzpytatelná a neměnná vůle boží, která určila jedněm nízké postavení a práci, druhým vysoké postavení — a užívání radostí života.

Podle základní myšlenky tohoto názoru světového bylo napsáno ohromné množství knih a kázáno nesčíslné množství kázání. Základní myšlenku onu lidé zpracovali s nejrozmanitějších stránek. Bylo dokazováno, že Bůh stvořil různé lidi, otroky a pány, a ti i oni mají býti spokojeni svým postavením, potom bylo dokazováno, že otrokům bude lépe na onom světě; potom se stalo jasným, že ač otroci jsou otroky a musí jimi zůstat, jejich postavení nebude špatné, budou-li páni k nim milostivi; poslední výklad, již po osvobození otroků, byl ten, že bohatství svěřeno Bohem jedněm lidem, aby užívali jedné části jeho na dobré skutky, a že pak bohatství jedněch a zbědovanost druhých nejsou nic zlého.

Výklady ty velmi dlouho uspokojovaly chudé i bohaté, obzvláště bohaté. Ale přišel čas, kdy výklady staly se nedostatečnými obzvláště pro chudé, kteří začínali chápati své postavení. A tu bylo třeba nových výkladů. A najednou právě v čas se objevily. Nové výklady ty se objevily ve formě vědy národohospodářské, která tvrdí, že nalezla zákony, podle nichž se rozřídí mezi lidmi práce a užívání jejich výtěžků. Zákony ty,

podle učení této vědy, stanoví, že dělba práce a užívání jí závisí na poptávce a nabídce, na kapitálu, na rentě, mzdě, hodnotě, užitku atd., vůbec na neměnných zákonech, které podmiňují hospodářskou činnost lidí.

Na základní myšlenku tuto za krátkou dobu bylo napsáno neméně knih a brožur a předneseno neméně přednášek, než bylo traktátů a kázáno kázání bohosloveckých na předešlé téma, a nyní lidé neustále píší hory brožur a knih a konají přednášky; a všechny ty knihy a přednášky jsou stejné, mlhavé a nesrozumitelné, a stejně jako bohoslovecké traktáty úplně dostihují určeného cíle: dají takový výklad existujícímu pořádku věcí, při němž jedni lidé mohou klidně nepracovati a užívatí práce jiných lidí.

Že za vzor veřejného pořádku při zkoumáních této domnělé vědy nebyly přijaty poměry celého světa za celou historickou dobu, nýbrž postavení lidí v malinké Anglii, jež má zcela výjimečné postavení, koncem minulého a začátkem tohoto století, — nijak nevadilo, aby nebyla uznána pravdivost mínění, k němuž dospěli badatelé, stejně jako nevádí tomu nyní nekonečné spory a různá mínění pracovníků této vědy, kteří nijak se nemohou shodnouti o tom, jak pojímají rentu, nadhodnotu, užitek atd. Jen jeden základní předpoklad uznávají všichni: že poměry lidské nejsou podmíněny tím, co lidé mají za dobré nebo za zlé, nýbrž co jest výhodno lidem, kteří jsou ve výhodném postavení.

Uznáno nepochybnou pravdou, že přibylo-li ve společnosti mnoho loupežníků a zlodějů, kteří berou lopotícím se lidem výtěžky jejich práce, neděje se to proto, že loupežníci a zloději špatně jednají, nýbrž proto, že jsou takové neměnné hospodářské zákony, které se mohou změnit jen pozvolnou, přesnou vědou,

evolucí, a proto podle učení vědy lidé, kteří patří k loupežníkům, zlodějům nebo skrývačům, mohou klidně dále užívatí nakradených a naloupených věcí.

Většina lidí naší doby, ač neznají v podrobnostech těchto upokojujících výkladů vědy, právě jako mnozí dřívější lidé neznali v podrobnostech bohosloveckých výkladů, které ospravedlňovaly jejich postavení, — všichni přece vědí, že výklad ten jest, že učení, rozumní lidé jasně dokázali a stále dokazují, že nynější pořádek věcí je takový, jaký má býti, a že proto mohou klidně žítí v tomto pořádku věcí, nesnažíce se změnití zlo.

Tím jen mohu vysvětliti podivuhodné zatmění, v němž vězí dobří lidé naší společnosti, kteří upřímně chtějí blaho zvířatům, ale s klidným svědomím pojídají životy svých bratří.

XII. kapitola

Co jsou zákony, a co lidem umožňuje vydávati je?

Existuje celá věda starší, lživější a mlhavější, než národní hospodářství, jejíž služebníci za staletí napsali miliony knih (které si většinou odporují), aby odpověděli na tyto otázky. Ale protože cílem této vědy, právě jako národního hospodářství, není, aby vysvětlila, co jest a co má býti, nýbrž aby dokázala, že to, co jest, také má býti — můžeme nalézt v této vědě velmi mnoho úvah o právu, předmětu a podmětu, o ideji státu atp. předmětech, nesrozumitelných nejen těm, kdo studují tyto vědy, nýbrž těm, kdož jim učí; ale není jasné odpovědi na otázku, co jest zákon.

Podle vědy jest zákon výrazem vůle celého národa; ale protože jest lidí, kteří porušují zákony, nebo chtějí je porušiti, ale neporušují jich jen ze strachu před tresty, uloženými za neplnění zákonů, vždy více než těch, kdož chtějí plniti zákony — jest patrné, že zákony za žádné okolnosti nemůžeme pojímati jako výraz vůle celého národa. Jsou např. zákony, aby lidé nepoškozovali telegrafních tyčí, aby projevovali úctu jistým osobám, aby každý člověk konal vojenskou povinnost nebo byl porotcem, neb aby nepřenášel jistých předmětů přes jistou čáru, neb aby lidé neužívali půdy, která se pokládá za majetek jiného, aby nedělali peněz, aby neužívali předmětů, které jsou pokládány za vlastnictví jiného.

Všechny tyto zákony i mnohé jiné nadmíru rozmanité mohou míti nejrozmanitější důvody, ale ani jeden z nich nevyjadřuje vůle celého národa. Společný rys všech těchto zákonů jest jen jediný, totiž, že nesplnili jich nějaký člověk — ti, kdož dali tyto zákony pošlou

k němu ozbrojení lidi, a ozbrojení lidé zmrskají, zbaví svobody, nebo dokonce zabijí toho, kdo zákonů neplnil. Nechce-li člověk odevzdati v podobě daní část své práce, na něm žádané, přijdou ozbrojení lidé a vezmou mu, čeho od něho požadují, a bude-li se protiviti, zmrskají jej, zbaví svobody a někdy i zabijí. Totéž se stane s člověkem, bude-li užívati půdy, která prý patří jinému. Totéž se stane s člověkem, který chce užítí předmětů, jichž potřebuje na uspokojení svých potřeb nebo na práci, které jsou však pokládány za vlastnictví jiného: přijdou ozbrojení lidé, odejmou mu, co vzal, a zprotiví-li se, zmrskají ho, zbaví ho svobody, nebo dokonce zabijí jej. Totéž se stane s člověkem, který nevzdal úcty tomu, čemu ustanoveno projevovati úctu, a rovněž s tím, kdo nevyhoví vyzvání jíti na vojnu nebo dělá peněžní známky. Za každé neplnění daných zákonů budou potrestáni, kdo jich neplní: vydávají se v nebezpečí, že budou bití, zbaveni svobody, ba zabiti těmi lidmi, kdož vydali zákony.

Vymyšleno mnoho rozličných ústav, počínaje anglickou a americkou a konče japonskou a tureckou, podle nichž lidé musí věřiti, že všechny zákony, vydané v jejich státě, ustanovují něco podle vůle jich samých. Ale všichni vědí, že nejen ve státech despotických, nýbrž i ve všech domněle svobodných: Anglii, Americe, Francii a jiných zákony nedávají podle vůle všech, nýbrž jen podle vůle těch, kdož mají moc, a proto vždycky a všude bývají zákony jen takové, jaké jsou výhodné těm, kdož mají moc, — ať jsou to mnozí, někteří nebo jediný člověk. Aby se zákony plnily, to se vždycky a všude vymáhá stejným způsobem, jako vždycky a všude nutili a nutí jedny lidi, aby plnili vůli druhých, tj. bitím, ztrátou svobody, vraždou, jak ani nemůže býti jinak.

Nemůže býti jinak, protože zákony jsou požadavkem, aby lidé plnili jistá pravidla, tj. to, co chtějí od nich druzí, a toho nelze dosáhnouti jinak, než bitím, ztrátou svobody a vraždou. Jsou-li zákony, musí býti síla, která může donutiti lidi, aby je plnili. Síla však, jež může donutiti lidi, aby plnili pravidla, tj. vůli druhých, jest jen jedna — násilí, nikoliv prosté násilí, jehož užívají lidé proti sobě navzájem v rozvášnění, nýbrž násilí organisované, vědomě užívané lidmi, kteří mají moc, aby donutili jiné lidi plniti vždycky pravidla, jež oni ustanovili, tj. to, co oni chtějí.

A proto podstatou zákonů vůbec není podmět nebo předmět práv, není idea státu, spojená vůle národa atp. neurčité a spletité podmínky, nýbrž to, že jsou lidé, kteří mají po ruce organisované násilí a mohou nutiti lidi, aby plnili jejich vůli.

Proto přesný, všem srozumitelný a nesporný výměr zákona bude takovýto: Zákony jsou pravidla, ustanovovaná lidmi, kteří mají po ruce organisované násilí, za jejichž nezachování ti, kdož jich nezachovávají, jsou vydáni bití, ztrátě svobody, ba dokonce smrti.

V tomto výměru jest obsažena odpověď na otázku: co lidem umožňuje, aby dávali zákony? Zákony dávati umožňuje totéž, co zajišťuje jejich plnění, organisované násilí.

Kde jest východisko?

O stavu dělného lidu.

(1900)

I. kapitola

Na venkově se narodil chlapec, roste, pracuje společně s otcem, s dědem, s matkou.

A tu vidí chlapec, že s té orné půdy, kterou (společně) s otcem oral, vláčel a zaséval, kterou kosily, žaly a vázaly do snopů matka s holkou, kde on sám snopy stahoval do stohů, pomáhaje matce — chlapec vidí, že první stohy otec jeho neodváží domů, nýbrž podle zahrady na statkářovo humno. Chlapec vidí, když se skřípajícím vozem, který svázal s otcem, jede mimo panský dům, kterak sedí na balkoně nastrojena paní za lesknoucím se samovarem a stolem, přeplněným samými nádobami, pečivem a sladkostmi a kterak na druhé straně silnice, na uhrabaném prostoru hrají v míč dva statkářovi hoši ve vyšíváných košilích a lesklých botách. Jeden zahodil míč přes vůz. »Zvedni jej, hochu!« křičí.

»Zvedni jej, Vašku!« křičí otec na svého syna, smeknul čapku, kráčeje s otěžemi podle vozu.

»Co pak to znamená?« myslí si chlapec. »Já jsem umořen prací, oni si však hrají a já abych jim sbíral míč.«

Ale sebere míč a mladý pán, který se naň nedívá, bere malý míč bílou rukou z osmahlé, černé ruky selského chlapce a jde za svou hrou.

Otec s vozem popošel dále. Chlapec jej dohání cvalem, pleská rozdřípanou obuví po prašné silnici a spolu vjíždějí na panské humno, plné vozů se snopy. Hybný šafář v plátěném kabátci na zádech propoceném a s prutem v ruce, vítal chlapcova otce nadávkami, že nezajel, kam zajeti měl. Otec se omlouvá, unaveně kráčí, podporuje otěžemi koně utahaného do vysílení

a zajíždí na druhou stranu.

Chlapec přikročí k otci a ptá se:

»Táto, nač pak mu vezeme naše žito? Vždyť my jsme na něm pracovali?«

»A to proto, že pozemek je jejich,« odpovídá otec zlostně.

»A kdo jim pozemek dal?«

»A to se zeptej šafáře. Ten ti ukáže. Vidíš ten prut?«

»A kam pak dají to obilí?« »Ale vymlátí je a prodají.«

»A kam pak dají peníze?«

»Ale to nakoupí samé mazance. Viděls na stole — jeli jsme kolem.«

Chlapec umlká, rozvažuje. A dlouho není času na přemýšlení. Na otce křičí, aby se hnul s vozem k velikému stohu. Otec popojede s vozem ke stohu, vylézá na vůz a namáhavě jej rozváže a vždy víc a více si vyvracuje kýlu, a vyhazuje snopy na stoh, kdežto chlapec drží starou kobyly, na níž druhý rok jezdí z pastvy; odhání jí mouchy, jak otec nařídil, a ustavičně přemýšlí, nemůže vůbec pochopiti, proč půda nepatří těm, kdož na ní pracují, nýbrž těm mladým panáčkům, kteří si hrají míčem, mají vyšívané košile a pijí čaj s mazancem?

Chlapec o tom přemýšlí při práci, když uléhá ke spánku, i když hlídá koně — a odpovědi nenalézá. Každý říká, že tak musí býti a všichni jsou tak živi.

A chlapec dorůstá, ožení ho, rodí se mu děti a jeho děti se také táží a diví, on pak jim odpovídá stejně jako jeho otec. A také on žije v nouzi, pracuje pokorně na cizí, zahálčivé lidi.

A tak žije on, tak žijí všichni kolem něho. Nechtě jede kamkoli, všude, jak mu poví poutník, všude je to stejné. Všude mužící přes moc pracují na cizí zahálčivé

lidi, utrží si kýlu, dýchavičnost, souchotiny, ze smutku pijí a předčasně umírají; ženy strhnou se nadobro tím, že vaří, chovají dobytek, myjí, oblékají mužíky a také předčasně stárnou a chřadnou pro práci, která přesahuje síly jejich a není na ni pokdy.

A všude ti, na něž oni pracují, pořizují si kočáry různého druhu, jezdecké koně, psy, pořádají dýchánky, hry a od velikonoc do velikonoc, od rána do večera, se šňoří jako ve svátek, hrají, jedí, pijí každodenně tak, jako ani v největší svátek nikoho nehostí ten, kdo na ně pracuje.

II. kapitola

Čím to je?

A první odpověď jak se naskytne pracujícím zemědělcům, jest, že to je následek toho, že mu vzali půdu a odevzdali ji těm, kdo na ní nepracují. Jísti musí s rodinou. Ale půdy pracující rolník nemá buď vůbec nebo jí má málo, tak málo, že neuživí ho s rodinou. Proto buď aby umřel hladem nebo sebral půdu, která je hned po ruce, pode dvory, patří však nepracujícím. Vezmi si půdu, ale přijmi podmínky, které ti ustanoví.

Tak se zdá nejprve, ale neběží pouze o to: jsou rolníci, kteří mají dosti půdy a mohli by se na ní uživit.

Tu však se ukazuje, že i takoví rolníci — všichni nebo část jich přece upadají v otroctví. Proč je tomu tak? »Ale proto, že rolníci musí za peníze koupiti radlice, kosy, podkovy, stavební hmoty, petrolej, čaj, cukr, lihoviny, provazy, sůl, sirky, bavlněné látky, tabák; peníze však, které si opatří rolník prodejem svých produktů, stále mu berou v podobě daní, přímých i nepřímých, pro státní pokladnu a ještě přirážejí zbytečně na ty věci, které kupuje. Proto většina sedláku nemůže si opatřiti potřebných peněz jinak než tím, že se zaprodá v otroctví těm, kdo peníze mají.«

A tak činí sedláci i jejich ženy a dcery. Někteří se zaprodají na blízku, někteří se zaprodají daleko, do hlavních měst — jako sluhové, kočí, chůvy, kojné, panské, lázeňští sklepníci a hlavně jako dělníci tovární, odcházejíce do města s celými rodinami.

Vesničané, kteří se však zaprodají do města, v těchto službách odvykají práci zemědělské, prostému životu, a zvykají městské stravě, pití a těmito zvyky ještě více utvrzují své otroctví.

Proto není nedostatek půdy sám příčinou toho, že dělník otročí bohatým; příčinou toho jsou i daně, které zdražují zboží, a rozkošnické zvyky městské, jež si osvojují vesničtí dělníci, jakmile odešli z venkova.

Otroctví počalo půdou; tím, že byla odňata dělníkům, ale otroctví tomu napomáhaly a posilovaly je daně; zpečetěno a utvrzeno bylo otroctví to tím, že lidé odvykli venkovské práci a zvykli městskému rozkošnictví, jež nelze ničím jiným ukojiti, než, že se zaprodají v otroctví těm, kdož peníze mají. A to otroctví se vždy víc a více šíří a upevňuje.

Na venkově lidé div hladem nemrou, v ustavičné namáhavé práci a nouzi, v otroctví u majitelů půdy; v městech žijí dělníci v dílnách; v továrnách generace za generací a tělesně i mravně se porušují prací člověku nepřirozenou, jednotvárnou, nudnou, nezdravou, v otroctví u majitelů dílen a továren. A rok od roku stav lidí těch i oněch se horší vždy víc a více. Na venkově chudnou lidé čím dále, tím více, poněvadž vždy více lidí odchází do továren. V městech sice nechudnou, nýbrž naopak jakoby bohatli, ale za to jsou vždy méně a méně zdrženliví a stále nestřídmější a nestřídmější a vždy nezpůsobilejší ke každé jiné práci mimo tu, již uvykli, a proto jsou stále víc a více v moci továrníků.

A tím sílí se a vzrůstá moc majitelů půdy a továrníků, vůbec lidí bohatých; a poměry dělníků se vždy víc a více horší.

Jaké je východisko z toho stavu? A je nějaké?

Jediný prostředek

(1901)

A protože všechno, jakž byste chtěli, aby vám lidé činili, takž i vy činite jim; toť zajisté jest zákon i proroci. (Evang. Matoušovo VII., 12.)

I. kapitola

Dělného lidu je po celém světě více než miliarda, tisíc milionů lidí. Všechno obilí, všechny výrobky celého světa, vše, z čeho lidé žijí a co je bohatstvím jejich, to všechno robí dělný lid. Ale ze všeho, co lid vyrábí, netěží on, nýbrž vláda a boháci. Lid dělný pak žije v ustavičné nouzi, nevědomosti, v poddanství a opovržení u těch právě, které šatí, živí, zařizuje a obsluhuje.

Půda byla mu vzata a považována je za vlastnictví těch, kdož jí nevzdělávají; proto dělník, má-li se živiti z půdy, je nucen dělati vše to, čeho požadují od něho majitelé půdy. Odejde-li pak dělník s půdy, dá se do služby, vstoupí do dílny, do továrny, dostane se do poroby boháčů, pro něž je nucen po celý život konati práci mu cizí, jednotvárnou, nudnou a často životu nebezpečnou. Dovede-li si to zaříditi na pozemku nebo na cizí práci tak, že se uživí, aniž tře nouzi, pak mu nedají pokoje, nýbrž požadují od něho daně a mimo to, ještě odvedou jej samotného k vojsku na 3, 4 nebo 5 let nebo jej nutí, by platil zvláštní daně na účely vojenské. Chce-li pak těžiti ze své půdy, aniž za ni platí, nebo udělá stávkou a usmyslí si, že bude překážeti jiným, aby nenastoupili na jeho místo, neb odepře-li platiti daně, tu vyšlou proti němu vojsko, poraní a zabijí jej a násilím jej přinucují, aby pracoval a platil jako dříve.

Nežijí tedy po celém světě lidé jako lidé, nýbrž jako

dělný dobytek, jež po celý život donucují, aby dělal, čeho nepotřebuje on, nýbrž utiskovatelé, a dostává za to jídla, šatstva a oddechu na vlas jen tolik, kolik je třeba, by pracoval bez ustání. Táž skrovná část lidí, která panuje nad dělným lidem, využívajíc všeho toho, co lid vyrábí, žije v zahálce a bláznivém přepychu, bez užitku a nemravně utrácějíc práci milionů.

A takto žije většina lidí nejen v Rusku, nýbrž i ve Francii, v Německu, v Anglii, v Číně, v Indii, v Africe — všude. Kdo je tím vinen? A kterak to napravit? Jedni tvrdí, že vinu toho mají ti, kteří, ač nevzdělávají půdy, jsou jejími vlastníky, a že je třeba půdu odevzdati dělnému lidu; jiní tvrdí, že vinni jsou tím boháči, kteří mají prostředky pracovní, totiž továrny a dílny a že je třeba, by továrny a dílny byly vlastnictvím dělníků; třetí tvrdí, že vinu má celý řád života a že je třeba ten řád nadobro změnit.

Je to pravda?

II. kapitola

Asi pět let je tomu, co za korunovace Mikuláše II. v Moskvě bylo slíbeno lidu, že bude pohoštěn kořalkou, pivem a zákusky zdarma. Lid se hrnul na to místo, kde bylo pohoštění rozdáváno a nastala tlačence. Předním podrazili zadní nohy, zadní tlačeni ještě zadnějšími a ani ti, ani oni nevěděli, co se děje v předu a mačkali se navzájem. Slabým podráželi nohy silní a nejsilnější dusili se mačkanicí a špatným vzduchem, klesali, po nich šlapali ti, kdož byli zezadu tlačeni a nemohli se již zastavili. A tak bylo na smrt umačkáno několik tisíc lidí — starých, mladých, mužů i žen.

Když byl všemu konec, dali se lidé do rozvažování, kdo je tím vinen. Jedni tvrdili, že vina je policie, druzí tvrdili, že vinni jsou pořadatelé, třetí tvrdili, že vinen je car, který uspořádal hloupou zábavu té slavnosti. Všechny vinili, jen ne sebe samy. A zdálo by se jasným, že byli vinni pouze ti lidé, kteří chtěli dostat dříve než ostatní hrst koláčů a nádobku piva a hrnuli se ku předu, nevšímající si jiných, strkali do nich a umačkávali je.

Což není stejně s lidem dělným? Dělníci jsou trápeni, rozdrčovani, uvrhováni v porobu jen proto, že pro nicotné výhody sami ničí životy vlastní i svých bratří. Dělníci stěžují si na majitele půdy, na vládu, na továrníky, na vojska.

Ale vždyť majitelé půdy proto ji mají, vláda vybírá daně, továrníci nakládají tak s dělníky a vojska potlačují stávky jen proto, že sami dělníci nejen pomáhají majitelům půdy, vládě, továrníkům, vojsku, nýbrž sami dělají všechno to, nač si stěžují. Vždyť majitel pozemků, může-li těžiti z tisíců jiter jejich, když jí sám nevzdělává, činí tak jen proto, že dělníci

pro svůj prospěch jdou k němu do práce, slouží mu jako hlídači, poklasní, šafáři. Právě tak vláda vybírá daně od dělníků jen proto, že sami dělníci, oslněni jsouce platem, který se přece od nich vybírá, dávají se jmenovati starosty, výběřčími, strážníky, celníky, pohraniční stráží, totiž pomáhají vládě všemožně, aby dělala to, nač oni si stěžují. Dělníci stěžují si také na to, že továrníci jim utrhují platu a nutí k práci vždy víc a více hodin. To se děje pouze proto, že sami dělníci stlačují si navzájem ceny a mimo to se dávají najmouti od továrníků jako dohlížitelé, hlídači, mistři a dělají prohlídky, trestají a všemožně se navzájem utiskují v zájmu svého pána.

Dělníci si konečně stěžují, že na ně posíláno vojsko, když chtějí půdu, kterou považují za své vlastnictví, když neplatí daně nebo stávkují.

Ale vždyť vojsko — to jsou vojáci, ale vojáci jsou sami dělníci, kteří dávají se na vojnu — ten pro svůj prospěch, onen ze strachu, a slibují — což se přičí svědomí i přikázání božímu, jež oni uznávají, totiž, že budou zabíjet všechny, koho nařídí jim zabít velitelé.

Proto všechnu tu bídu dělníků si způsobují oni sami.

Stačí, přestanou-li jen pomáhati boháčům a vládě — tu všechna jejich bída pomine sama sebou. Proč tedy dále dělají, co je ničí?

III. kapitola

Před dvěma tisíci lety poznalo lidstvo přikázání Boží, že musíme nakládati s bližními tak, jako chceme, aby nakládáno bylo s námi, čili — jak se vyjadřuje čínský mudrc Konfucius — nečiniti bližnímu to, co nechceme, by dělo se nám.

Přikázání to je prosté, srozumitelné každému člověku a zřejmě přináší blaho lidem nejvíce dosažitelné. A proto by se zdálo, jakmile lidé poznali toto přikázání, že musili hned, pokud jen bylo možná, sami plniti toto přikázání a všechny síly vynakládati na to, by o něm poučovali a vedli k plnění jeho mladá pokolení.

Zdálo by se, že takto jednati měli všichni lidé již dávno, poněvadž přikázání bylo téměř současně dáno to Konfuciem, židovským mudrcem Hielem i Kristem. Hlavně, jak by se zdálo, měli by takto jednati lidé našeho křesťanského světa, kteří uznávají za hlavní Božské zjevení to evangelium, v němž je rovnou řečeno, že v tom přikázání je celý zákon a proroci, tj. všechno učení pro lidstvo potřebné.

A přece minulo téměř 2.000 let a lidé nejen že neplní tohoto přikázání a neučí mu děti, ale většinou ani sami ho neznají, a znají-li je, považují je buď za zbytečné nebo nesplnitelné.

Zdá se to nejprve divným, ale když uvážíme, kterak lidé žili až do zjevení tohoto přikázání a jak dlouho tak žili, uvážíme-li, kterak neshoduje se tento zákon se životem lidí, jak se utvářel, začínáme chápati, čím se to stalo.

Stalo se to tím, že dokud lidé neznali přikázání, že pro všeobecné blaho je třeba, aby každý dělal druhému

to, co chce, aby dělali jemu — každý člověk snažil se ve svůj prospěch zmocnití co největší vlády nad ostatními lidmi. A když se zmocnil takové vlády, každý, chtěl-li bez překážky z ní těžit, musil zase sám podrobovati se těm, kdož měli více moci nežli on a pomáhati jim. Tito silní lidé musili se podrobovati těm, kdo byli silnější než oni a pomáhali jim.

Proto ve společnostech, neznalých příkázání, nakládati s ostatními, jak chceme aby nakládáno bylo s námi, vždycky skrovný počet lidí panoval nade všemi ostatními.

Tudíž jest pochopitelno, když příkázání to bylo lidstvu zjeveno, že skrovný počet panující nad ostatními, nechtěl zákon ten pro sebe přijmouti, ba nemohl si ani přát, by lidé, kterým zástup onen panoval, o příkázání zvěděli a přijali je.

Skrovný zástup vládnoucích věděl a ví velice dobře, že jeho moc udržovala a udržuje se pouze tím, že všichni ti, komu panuje, ustavičně vespolek zápasí, hledíce jeden druhého si podrobiti. Proto tedy užíval a vždy užívá všech prostředků, pokud bylo v jeho moci, aby zatajil podřízeným, že příkázání takové se vyskytuje.

Nezatajují příkázání toho tím, že je popírají, což je nemožno, neboť zákon je jasný a jednoduchý, — nýbrž tím, že vydávají sta, tisíce zákonů jiných, uznávajíce je za důležitější a závažnější nežli příkázání, abychom dělali bližnímu, co chceme, aby dělali nám.

Jedni z lidí těch, kněží, hlásají sta církevních dogmat, stanoví obřady, aby byly přinášeny oběti, konány modlitby, což vše nemá nic společného s příkázáním, abychom jednali s jinými tak, jak chceme, by jednáno bylo s námi — vydávají to vše za nejdůležitější příkázání Boží, jichž nesplnění má vzápětí věčné zatracení.

Jiní, vládcové, osvojili si učení, které kněží hlásali a pojímali je jako zákon a vydávají na jeho základě státní nařízení, která se přímo již přičí přikázání o vzájemnosti, hrozí trestem a žádají ode všech lidí, aby nařízení ta plnili.

Třetí konečně, učenci a boháči, neuznávají ani Boha, ani jakéhokoli závazného přikázání jeho, a učí, že jest pouze věda a její zákony, které objevují oni, učenci. Boháči pak vědí, že k tomu konci, by všem dařilo se dobře, je třeba školami, přednáškami, divadly, koncerty, obrazárnami, schůzemi, naučiti se tomu lenivému životu, kterým žili učenci a boháči, a pak že jako samo sebou vyhubeno bude všechno zlo, kterým trpí dělníci.

I ti, i druzí, i třetí nezavrhují samotného přikázání, ale vedle něho slaví takové množství bohosloveckých, státních a vědeckých zákonů, že mezi nimi ono přikázání Boží stává se nenápadným, ba naprosto zaniká přikázání Boží, jehož vyplnění bezpochyby vysvobodí většinu lidí z jejich útrap.

Odtud tedy měla a má svůj původ podivuhodná skutečnost, že dělnický lid, utlačený vládou a boháči, dále generace za generací ničí svůj život i životy svých bratří a uchyluje se, by zmírnil svůj stav k prostředkům nejsložitějším, nejdůmyslnějším a nejobtížnějším, jako např. že se modlí, přináší oběti, poníženež vyhovují požadavkům vládním, tvoří svazy, pokladny, koná schůze, připravuje stávky, resoluce — neuchyluje se však k jedinému prostředku, aby plnil jeho přikázání Boží, které dojista jej vytrhne ze strázní.

Dělnému lidu

(1902)

»A poznáte pravdu a pravda vás vysvobodí.« (Jan VIII, 32.)

Nebudu již dlouho žítí a rád bych před smrtí řekl vám, dělnému lidu, co jsem uvažoval o vašem utiskování a o prostředcích, kterými se můžete z něho vysvoboditi.

Možná, že něco z toho, o čem jsem uvažoval a uvažuji (a přemýšlel jsem o tom mnoho) se vám hodí.

Obracím se přirozeně k ruským dělníkům, mezi nimiž žiji a jež lépe znám než dělníky jiných zemí, avšak doufám, že i dělníkům jiných zemí mohou býti některé mé myšlenky ne bez užitku.

I. kapitola

Že vy, dělníci, jste nuceni trávit celý život v bídě a v těžké práci, vám nepotřebné, zatím co druzí lidé, kteří nepracují, užívají všeho toho, co vy děláte, že jste otroky těchto lidí a že toho nemá býti, to vidí každý, kdo má oči a srdce.

Ale jak to udělati, aby toho nebylo?

Prvním, jednoduchým a přirozeným prostředkem k tomu zdá se býti a zdálo se již odedávna, aby násilím se vzalo těm, kteří žijí z vaší práce, to, čeho neoprávněně užívají. Tak jednali v nejstarších dobách otroci v Římě a ve středověku křesťané v Německu a ve Francii. Tak jednali mnohokrát také v Rusku za dob Steňky Razina, Pugačeva. Tak jednají někdy i nyní ruští dělníci.

Tento prostředek ze všech nejdříve se naskýtá utiskovaným dělníkům, zatím však prostředek tento nejen že nikdy nedosáhne svého cíle, nýbrž vždy spíše

zhoršuje než zlepšuje osud dělníků. Ještě tak za starých dob, kdy moc vlády nebyla tak silná jako nyní, bylo možno nadíti se úspěchu takových vzpour; avšak nyní, kdy v rukou vlády, jež stojí vždy za nepracujícími, jsou ohromné peníze, železnice, telegrafy, policie, četníci i vojsko, všechny takové pokusy se končí, jako skončily nedávno vzpoury v poltavské a charkovské gubernii, tím, že vzbouřence popravují, mučí; a moc nepracujících nad pracujícími se jen ještě více upevňuje.

Pokoušíte-li se násilím bojovati s násilím, děláte vy, dělníci, totéž, co by dělal spoutaný člověk, kdyby se chtěl osvoboditi a tahal za poutající jej provazy: tím by jen silněji utahoval uzly, které ho svírají. Tak je i s vašimi pokusy odejmouti násilím to, co se vám násilím upírá.

II. kapitola

Že vzpoury nedosáhnou svého účelu a nezlepšují, nýbrž spíše zhoršují poměry dělníků, stalo se nyní již zřejmým. A proto v poslední době lidé, kteří přejí, neb alespoň říkají, že dělnému lidu přejí všeho dobrého, vymysleli nový prostředek, jak osvoboditi dělníky. Tento nový prostředek spočívá na učení o tom, že všichni dělníci, jakmile pozбудou půdy, kterou dříve měli, a stanou se námezdnými dělníky v továrnách (což podle tohoto učení nevyhnutelně nastati musí jako v určitou hodinu východ slunce), budou zakládati spolky, sdružení, budou demonstrovati a voliti své stoupence do parlamentů, budou stále a stále zlepšovati své poměry a posléze si i přisvojí všechny závody, továrny, vůbec všechny prostředky výrobní, počítaje v to i půdu, a pak budou zcela svobodni a šťastni. Přes to, že učení, jež navrhuje tento prostředek, jest plno nejasností, libovolných tvrzení, protikladů, jednoduše hloupostí, přece se v poslední době rozšiřuje víc a více.

Toto učení se ujímá netoliko v těch zemích, kde většina obyvatelstva již po několik generací odvykla rolnické práci, nýbrž i tam, kde většina dělnictva ještě nepomýšlela na to půdu opustiti.

Zdálo by se, že učení, jež vyžaduje především, aby vesnický dělník odešel ze zdravých a veselých poměrů rozmanité práce selské, jimž přivykl, do nezdravých, neutěšených a zhoubných poměrů jednotvárné, ohlupující práce a od nezávislosti, kterou pocituje zemědělský dělník, uspokojující svou prací téměř všechny své potřeby, do úplné otrocké závislosti, v níž se ocitá tovární dělník na svém pánu — zdálo by se, že toto učení by nemělo míti úspěchu v zemích, kde dělníci

ještě žijí z práce zemědělské. Ale toto moderní učení, jež nazýváme socialismem, přijímají i v takových zemích jako je Rusko, kde 98% pracujícího obyvatelstva se živí prací zemědělskou; přijímají ochotně ta 2% dělníků, kteří zanechali nebo zanechávají práce zemědělské.

Příčina jest v tom, že dělník, opouštěje zemědělskou práci, mimoděk se poddává pokušením, jež nese s sebou městský a tovární život. Ospravedlnění těchto pokušení mu poskytuje jedině socialistické učení, které považuje vzrůst potřeb za příznak zdokonalování člověka.

Takoví dělníci, pochytili-li úryvky socialistického učení, hlásají je obzvláště horlivě svým spolubratřím, považujíce sebe, následkem této propagandy a následkem těch nových požadavků, jež si osvojili, za vůdčí lidi, stojící nepoměrně výše, než je hrubý mužík, vesnický dělník. Na štěstí jest v Rusku takových dělníků ještě velmi málo; ohromné množství ruských dělníků, jež se skládá ze zemědělců, ještě nikdy ani neslyšelo o socialistickém učení; a slyší-li o něm, přijímá takové učení jako jemu zcela cizí, jež se netýká jeho pravých potřeb.

Všechny tyto socialistické prostředky, spolky, demonstrace, volby stoupenců do parlamentu, jimiž hledí tovární dělníci ulehčiti svému otrockému postavení, nemají významu pro svobodné selské dělníky.

Potřebují-li čeho selští dělníci, není to zvýšená mzda, ani zkrácená doba pracovní, ani společné pokladny apod., nýbrž jedno jediné — půda, jíž mají všude příliš málo, než aby se mohli se svou rodinou obživiti. A o tomto jedině potřebném nic se nemluví v socialistickém učení.

III. kapitola

Že půda, svobodná půda, jest jediným prostředkem, jak zlepšiti postavení dělníkovo a vysvoboditi ho z otroctví — to chápou všichni rozumní dělníci ruští. Hledme, co o tom píše ruský sedlák, štundist (stoupenec luterské sekty v již. Rusku. Pozn. překl.), svému známému:

»Působit revoluci,« píše, »když půda zůstane soukromým vlastnictvím, to ovšem nestojí za to, ji působit. Naši bratři žijí v cizině, v Rumunsku, a vypravují, že tam jest ústava, jsou tam parlamenty, avšak půda téměř všechna jest v rukou statkářů; jaký pak prospěch má tedy lid z toho parlamentu? V parlamentě prý odehrává se toliko zápas jedné strany s druhou, ale lid jest strašně zotročilý a závislý na statkářích. Statkáři mají na svých pozemcích »chutory«, tj. dvory. Půdu dávají obyčejně z poloviny mužíkům, a to obyčejně jen na jeden rok. Obdělal-li mužík půdu dobře, druhým rokem statkář tuto půdu oseje, ale mužíku dá pozemek na místě jiném. Tito ubožáci žijí u téhož statkáře po několik let — a ještě mu zůstanou dlužni. Vláda mu odnímá to poslední na daně: koně, krávu, vůz, pluh, šaty, postel, nádobí, všecko prodá za babku. Sebere tedy ubožák svou hladovějící rodinu a jde k jinému statkáři, který se mu zdá lepším. Ten mu dá dobytek, pluh, semeno apod. Avšak když zde žije nějakou dobu, stejná historie se opakuje. Jde pak k třetímu atd. Statkáři pak, kteří sami osévají, najímají si ve žních dělníky, avšak obyčejně platí až po ukončené sklizni a málokterý statkář dělníkům zaplatí; většina jich, ne-li všichni, polovinu mzdy nezaplatí. A soudu není. Zde máte tu ústavu! Zde máte ten parlament!

Půda jest první nutnou podmínkou, které se musí lid domáhati. Továrny a závody, jak se mi zdá, přejdou samy do rukou dělníků. Až sedláci dostanou půdu, budou na ní pracovat a z práce té budou svobodně žíti. Pak mnozí odmítnou pracovati v továrnách a závodech, čímž ubude dělníkům konkurence. Nastane pak zvýšení mzdy, oni budou moci organisovati své spolky, pokladny a jiné a konkurovati sami se svými zaměstnavateli; těm se pak nebude vypláceti továrny držeti a vejdou s dělníky ve shodu. Půda jest hlavním předmětem zápasu. To jest třeba vysvětliti i dělníkům. I když se domohou zvýšení mzdy, bude to jen na čas, jen co se uspokojí. Avšak potom zase se změní životní podmínky, když na místo jednoho nespokojeného čeká deset lidí. Jak mohou pak žádati zvýšení mzdy?«

I když nejsou zcela opodstatněny zprávy, uvedené v dopise o pořádcích v Rumunsku, a není-li v jiných zemích takových útisků, jádro věci, jež tkví v tom, že první podmínkou zlepšených poměrů dělníků jest svobodná půda, — vyjádřeno jest v tomto dopise neobyčejně jasně.